

Valdovo vaizdinys Stanislovo Augusto karūnavimo iškilmėse Vilniuje

LINA BALAIŠYTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: l.balaisyte@gmail.com

Straipsnyje, pasitelkus Stanislovo Augusto Poniatovskio karūnavimo proga Vilniuje surengtų iškilmių ir joms skirtų proginių dekoracijų aprašymus, siekiama iširti, koks idealaus valdovo vaizdinys buvo susiformavęs miesto aplinkoje Poniatovskio valdymo pradžioje. Apžvelgus naujojo valdovo dvaro ir įvairiose visuomenės grupėse kuriamą karaliaus įvaizdį, nagrinėjama, kaip ir kiek jis veikė Vilniaus bendruomenėje.

Raktažodžiai: Stanislovas Augustas Poniatovskis, valdovas, vaizdinys, iškilmės, proginės dekoracijos

Karūnavimas, svarbiausioji ceremonija monarchijoje, buvo lydimas įvairių šiai progai skirtų renginių visoje šalyje. Ceremonijos buvo svarbūs veiksmai, simboliniais gestais perduodantys visuomenei tam tikras nuostatas¹. Reikšmingą vaidmenį atliko ir jas nušviečiantys leidiniai. Karaliaus ceremonijų aprašymai ir atvaizdai sukurdavo „oficialią valdžios iškilmių versiją“ ir pateikdavo valdovo vaizdinį platesnei auditorijai. Įvykį aprašantys tekstai savo reikšme susilygindavo su pačia ceremonija – ir vieni, ir kiti platino žinias apie įvykį ir aiškino jo reikšmę. Tekste užfiksuotas įvykis tapdavo vertas įtraukti į istoriją, „nemirtingas būsimų amžių atmintyje“².

Barbara Wisch pastebi, kad ceremonijos ir ritualai, viena vertus, turėjo suteikti valdžiai identitetą, atspindėdami egzistuojančią socialinę hierarchiją ir mąstymo būdą, kita vertus, demonstravo miestui ir visuomenei savąją „programą“, kurioje šie turės dalyvauti³. Tačiau savo „valdžios vaizdinį“ turėjo ne tik valdantieji, bet ir valdiniai, o jų „lūkesčių programa“ buvo perduodama „aukštyn“⁴.

Savąjį valdytojo paveikslą kūrė ir pateikė įvairios visuomenės grupės. Varšuvos jėzuitų kolegijos išleistame leidinyje šis reiškinys taikliai apibūdinamas: „Miestas karalių vadina tėvu, mokyklos jį vadina išmintinguoju, rotušė – teisingu, o bažnyčios – pamaldžiuoju“⁵. Šiek tiek skirtingas valdovo portretas buvo kuriamas įvairiomis progomis leistuose leidiniuose. Magdalenos Šlusarskos pastebėjimu, valdovo vardinėms skirtuose kūriniuose, leistuose Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, buvo pateikiamas labiausiai konvencionalus, neturintis individualių bruožų monarcho paveikslas. Šių leidinių adresatas faktiškai buvo Lietuvos didikas, kuris rengdavo iškilmes valdovo garbei. Valdovo vardinėms parašyti eilėraščiai kartu tapdavo

¹ Apie politinę ceremonialo reikšmę žr.: Bues 2005.

² Wortman 2002: 22, 34, 39.

³ „All the World's a stage... 1990: XV.

⁴ *Образы власти...* 2008: 7.

⁵ Cit. iš: Pokora 1993: 33.

didikui skirtu pašlovinimu, o tekstas išreiškė ne tik universalų, bet ir su aktualia LDK situacija susijusį turinį⁶.

Svarbų vaidmenį iškilmėse atliko vizualios reprezentacijos formos, todėl proginiuose tekstuose dažnai drauge su ceremonijomis būdavo aprašoma ir vaizdinė iškilmių dalis⁷. Iškilmių paskirtis ir reikšmė buvo išreiškiama proginių dekoracijų simboliuose ir emblemose⁸. Idėjinė iškilmių puošybos programa būdavo kuriama kaskart naujai, bet apipavidalinimo elementai ir motyvai panašaus pobūdžio iškilmėse kartojosi. Pvz., valdovų laidotuvėms skirtose dekoracijose paprastai būdavo reiškiami pagarba mirusiam valdovui ir sudaromas tam tikras jo valdymo „balansas“. Karalius vaizduotas kaip idealus valdovas, išskirtinių dorybių žmogus⁹. Elekciniam-karūnaciniam etape svarbiausia buvo pateikti visuotinai priimtinius argumentus, turinčius įtikinti tautą dėl valdovo išrinkimo teisėtumo ir pademonstruoti valdinių lojalumą¹⁰. Valdovo išrinkimo ir karūnavimo progoms skirtuose kūriniuose taip pat galime pastebėti tradicinio idealaus valdovo vaizdinio ir valdinių lūkesčių, siejamų su naujuoju valdovu, motyvus.

XVIII a. valdovui skirtos iškilmės buvo plačiai aprašomos amžiaus viduryje Abiejų Tautų Respublikoje pradėtoje leisti periodinėje spaudoje. Laikraščiuose visada paminimos įvairiuose valstybės miestuose Stanislovo Augusto Poniatovskio garbei vykusios iškilmės, rengtos karūnavimo metinių, gimtadienių ir vardinių progų¹¹, tačiau detalesnių jų apipavidalinimo aprašymų ar ikonografinės medžiagos neišliko¹². Vienintelis išsamus aprašymas, buvo skirtas Vilniuje sukurto proginiams Stanislovo Augusto Poniatovskio karūnavimo dekoracijoms. Jis paskelbtas Varšuvoje leisto laikraščio *Kuryer Warszawski* priede¹³. Pirmasis iš šių šaltinių atkreipė dėmesį lenkų menotyrininkas Jakubas Pokora, kuris savo studijoje publikavo laikraščio faksimilę ir aptarė kai kuriuos vilnietiško proginio dekoru elementus kaip pavyzdžius paplitusių motyvų Stanislovo Augusto Poniatovskio ikonografijoje, tačiau nenagrinėjo šio dekoru kaip visumos¹⁴. Šiame straipsnyje siekiama plačiau aptarti Vilniuje rengtas iškilmes ir jų dekoru simboliką, susijusią su tuo metu gyvavusių valdžios vaizdinių sistema. Šis dekoras įdomus tuo, kad buvo sukurta miesto valdžios užsakymu bei atspindėjo valdovo vaizdinį, susiformavusį miestietiškoje aplinkoje. Straipsnyje ketinama nagrinėti, kaip ir kiek Poniatovskio dvaro formuojamas naujojo valdovo įvaizdis, proginiuose tekstuose vaizduojamas monarcho portretas veikė Vilniaus bendruomenėje.

⁶ Ślusarska 1999: 213.

⁷ Pvz., XVIII a. Prancūzijoje prabangiamame tome, kuriame aprašomas Liudviko XV karūnavimas 1722 m., paskelbti ir alegorinis atskirų ceremonijų išaiškinimas bei atvaizdai. Tokie pat paaiškinimai ir iliustracijos publikuotos ir Liudviko XVI karūnaciniam albume, išleistame 1775 m. (žr.: Wortman 2002: 39).

⁸ Proginį dekorą sudarė laikini statiniai, tokie kaip triumfo vartai, piramidės, kolonos ir pan., puošiami tapytais ir skulptūriniais atvaizdais, herbais, monogramomis ir emblemomis. Plačiau apie proginį dekorą žr.: Chrościcki 1969.

⁹ Morka 1995: 155.

¹⁰ Norkowska 2006: 14.

¹¹ Stanislovo Augusto valdymo metų iškilmes LDK yra aptaręs Zigmantas Kiaupa. Autorius pateikė pasaulietinių iškilmių apžvalgą, švenčių pobūdžio kaitą siedamas su politinio valstybės gyvenimo permainomis. Karūnavimo iškilmės Vilniuje šiame straipsnyje nebuvo aptartos (žr.: Kiaupa 2008).

¹² Išskirtinė buvo 1791 m. iškilmių, skirtų valdovo vardinėms paminėti ir švęstų tuoj po Gegužės 3 d. konstitucijos ir Miestų įstatymo priėmimo, dokumentacija. Tais pačiais metais varšuvietis Franciszekas Mikulskis surinko iškilmių aprašymus iš įvairių Respublikos miestų ir paskelbė juos atskiru leidiniu (Mikulski 1961, apie tai žr.: Kiaupa 2008: 154).

¹³ *Kuryer Warszawski*. 1764 12 12. Nr. 99. Addytament.

¹⁴ Pokora 1993. Aneks II: 233–236.

Paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos valdovo vaizdiniu Lietuvos istoriografijoje dar menkai domėtasi¹⁵, tuo tarpu lenkų istoriografijoje ši tema buvo ir tebėra plačiai tyrinėjama¹⁶. Daug dėmesio susilaukė Stanislovo Augusto Poniatovskio įvaizdis proginėje literatūroje, politinėje publicistikoje¹⁷. Gausu ir šio valdovo ikonografijai skirtų lenkų tyrinėjimų, tarp kurių išsiskiria minėta Pokoros studija, kurioje domėtasi ir monarcho ikonografijos recepcija¹⁸.

ŠVENTĖS

Stanislovas Augustas Poniatovskis Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu buvo išrinktas 1764 m. rugsėjo 7 dieną. Iškart po to daugelyje Abiejų Tautų Respublikos miestų pradėta rengti šiai progai skirtas šventes. Štai Gdansko miesto taryba tam, kad sudarytų naujojo monarcho elekcijos paminėjimo iškilmių planą, susirinko rugsėjo 11 dieną. Priimtame plane buvo numatyti net 22 renginiai¹⁹. Iškart po elekcijos buvo leidžiami šiai progai skirti literatūros kūriniai, piešiami išrinkto valdovo portretai²⁰. Anna Grzeškowiak-Krwawicz pastebi, kad valdovo paveikslas, sukurtas pirmomis valdymo dienomis, išliko aktualus iki pat Baro konfederacijos²¹.

Rugsėjo 16 d. šventę su pramogomis, šokiais, šaudymu iš patrankų ir iliuminacijomis išrinktojo valdovo garbei Vilniuje surengė Rumšiškių seniūnas Stanislovas Pióras savo dvarelyje Pioromonte. Šis renginys plačiai išgarsėjo, nes Pióras pats sueiliavo ir išleido tai progai skirtą kūrinį, kuriame aprašė savo surengtas iškilmes²². Tai buvo vienas pirmųjų kūrinių, skirtų Stanislovui Augustui ir publikuotų Vilniuje; jame randame ir naujojo valdovo vaizdinį, matomą Lietuvos bajoro akimis, ir lūkesčius, kuriuos šis siejo su monarcho atėjimu.

Stanislovo Augusto Poniatovskio karūnavimas įvyko Varšuvoje lapkričio 25 dieną. Tą pačią dieną daugelyje Respublikos miestų surengtos iškilmės. Renginiai ir puošyba šiam įvykiui paminėti rūpinosi miestų valdžia, vienuolijos, universitetai. Antai Vilniaus jėzuitai po mišių ir iškilmingos retorikos profesoriaus kalbos dalijo naujajam valdovui skirtas panegirikas, parašytas lotynų, lenkų ir prancūzų kalbomis. Vakare buvo iliuminuotas visas Akademijos pastatas ir *Collegium Nobilium* fasadas, languose rodomi „simboliai ir įrašai“, skirti elekcijai ir karūnacijai paminėti, o priešais kolegijos vartus pastatyti triumfo vartai, kurių inskripcijos išreiškė „visuotinį džiaugsmą ir jėzuitų ordino ištikimybę“²³.

Išskirtines iškilmes surengė Vilniaus magistratas, miesto lėšomis pastatęs didžiules progines dekoracijas turgaus aikštėje. Švęsti pradėta jau išvakarėse, lapkričio 24-osios vakarą: 300 kartų iššauta iš patrankų prie rotušės esančioje turgaus aikštėje, iki vėlyvos nakties iš rotušės bokšto sklido kapelos muzika. Karūnacijos dieną 6 val. ryto vėl 300 kartų šauta iš patrankų bokšte grojant kapelai. Vos prašvitus jau buvo matyti stovinti dekoracija (*machina*). Ryte visose Vilniaus bažnyčiose buvo laikomos mišios, dėkota už naujojo valdovo išrinkimą. Apie 13 val. dienos į

¹⁵ Apie amžininkų pateiktus Stanislovo Augusto veiklos vertinimus rašo Darius Kuolys, nagrinėdamas Respublikos sampratą LDK literatūroje (žr.: Kuolys 2007).

¹⁶ Pagrindinės publikacijos, skirtos Stanislovo Augusto Poniatovskio asmenybei ir valdymui, minimos šiame žurnalo numeryje skelbiamo Gitanos Zujienės straipsnio išnašose Nr. 2, 3.

¹⁷ Czerniakowska 1999; Grzeškowiak-Krwawicz 1999; 2003; Ślusarska 1999; Norkowska 2006.

¹⁸ Pokora 1993.

¹⁹ Czerniakowska 1999: 259.

²⁰ Pvz., Mateusz Deischas dar iki karūnacijos du kartus piešė karaliaus portretus. Gdansko laikraštyje jau 1764 m. rugsėjo 28 d. pasirodė skelbimas, siūlantis įsigyti vieną valdovo portretą už 2 florus, lapkričio 10 d. publikuotas skelbimas apie antrąjį portretą (Czerniakowska 1999: 262).

²¹ Grzeškowiak-Krwawicz 1999: 168.

²² [Pióro, S.] 1764.

²³ *Gazety Wileńskie*. 1764. Nr. 99. Addyament do Gazet. Laikraštis taip pat pranešė ir apie Kaune vykusias iškilmes.

rotušės aikštę pradėjo rinktis cechai su vėliavomis. Išsirikiavę nustatyta tvarka priešais dekoraciją ir rotušės fasadą jie liko čia iki pat vidurnakčio. Magistratas ir pirklių rūmų atstovai suėjo į rotušę, kad išreikštų savo ištikimybę valdovui. Vakare buvo uždegta rotušės iliuminacija²⁴.

1764 m. Vilniaus valdžia iš miesto gyventojų rinko atskirą mokesčių jos atstovų kelionei į konvokacinį ir karūnacinį seimus, kitas mokesčius buvo skirtas karūnavimo iškilimams surengti. Pastarosioms buvo išleista per 1200 auksinų²⁵. Iš smulkiau aprašytų išlaidų žinoma, kad miesto valdžia iškilmių dekoracijoms sukurti samdė žymius Vilniaus dailininkus: architektą Joachimą Herdegeną, raižytoją kun. Ignacą Karengą, tapytojus Ignacą Ernestą Eggenfelderį, Matą Motiejų Sluščianskį, Antaną Špakovskį²⁶.

Tai, kad dekoru užsakovas buvo miesto valdžia – neabejotina, tačiau nėra tiksliai žinoma, kas buvo jos idėjinės programos kūrėjai. Pvz., Krokuvoje idėjinės koncepcijos autoriai paprastai būdavo žmonės, susiję su Krokuvos akademija²⁷. Tačiau tarp žmonių, gavusių užmokesčių iš magistrato, nebuvo dirbusių Vilniaus akademijoje. Už inskripcijas mokėta kun. Karengai, bet lieka neaišku, ar jis jas tik išraižė, ar sukūrė tekstą. LDK gyvavo praktika, kad dailininkas gaudavo tikslus užsakovo nurodymus. Bent jau galime teigti, kad magistrato aprobacija idėjinėi puošybos programai buvo būtina. Miesto valdžiai taip pat buvo svarbu išplatinti žinią apie savo surengtas iškilmes ir jų puošybą, todėl buvo sumokėta ir už laikraščio spausdinimą²⁸.

DEKORACIJOS

Rotušės aikštėje suprojektuotą dekoraciją sudarė didžiuliai triumfo vartai, aukščiu prilygstantys rotušės fasadui, o dėl „gausios architektūrinės ir tapybinės bei grafinių simbolių puošybos ir protingų *invenčių* (įrašų) sudarė geresnį vaizdą nei pati rotušė“²⁹. Iš abiejų triumfo vartų šonų per visą aikštės plotį buvo sustatytos piramidės ir kolonos, formuojančios du sparnus, o tarp jų pastatyti aštuoni „kolosai“, už kurių – dar po vienerius vartus. Visus trejus vartus ir „kolosus“ puošė emblemos. Jomis taip pat buvo dekoruoti rotušės ir jos bokšto langai.

Centriniuose vartuose, kaip dera, viršuje buvo iškelta karūna su palinkėjimu: „Tegu valdo ir klesti Stanislovas Augustas, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis“ (*Regnet atque flore[t] Stanislaus Augustus Rex Poloniae Magnus Dux Lituaniae*), po ja – šlovės personifikacija, laikanti vienoje rankoje raides SARP [*Stanislaus Augustus Rex Poloniae*], kitoje – inskripciją: „O kokia didelė šiam Vardo šlovė rengiama“ (*O quanta huic Nominis gloria paratur*). Centre – Stanislovo Augusto Poniatovskio herbas su Lenkijos ir Lietuvos herbais ir įrašų abipus: „Ginsiu ir vieną, ir kitą“ (*Defendam utrumque*). Vieni šoniniai vartai buvo su Lenkijos, kiti – su LDK herbu. Rotušės bokštą puošė keturios kolonos su pagrindinių ir teologinių dorybių personifikacijomis, ant jų postamentų buvo įrašas: „Tegyvuoja Stanislovas Augustas, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, triskart“ (*Vivat Stanislaus Augustus R. P. M. D. L. [Rex Poloniae Magnus Dux Lituaniae] Tertio*).

Visi dekoru simboliai, anot laikraščio pranešėjo, išreiškė „begalinį visuotinį džiaugsmą dėl laimingai taikoje išrinkto monarcho, [rodė] išskirtines šio valdovo dorybes ir savybes, vertas karališkos didybės ir šio miesto“. Šios dorybės, sudarančios veikiau ne konkretaus naujojo valdovo, o idealaus monarcho portretą, buvo surašytos ant „kolosų“ dedikacijų. Iš esmės jos atitiko

²⁴ *Kuryer Warszawski*. 1764 12 12. Nr. 99. Addytament.

²⁵ Vilniaus miesto pajamų–išlaidų knyga. 1764 m. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)*. F. 458. Ap. 1. B. 238.

²⁶ Ten pat: L. 24–25v.

²⁷ Rožek 1976: 264.

²⁸ *LVIA*. F. 458. Ap. 1. B. 238. L. 24.

²⁹ *Kuryer Warszawski*. 1764 12 12. Nr. 99. Addytament (toliau be nuorodų pateikiamos citatos iš šio šaltinio).

dar XVI a. suformuluotą krikščionio valdovo sampratą, kuri buvo paplitusi visoje Europoje. Valdovas turėjo būti kilmingas ir teisėtai užimti sostą, pasižymėti kaip geras karys, būti teisingas, užtikrinti krašto gerovę, funduoti bažnyčias ir būti pamaldus³⁰. Vilniaus dekoracijose aštuoni „kolosai“ buvo dedikuoti: Pamaldžiausiam, Stipriausiam (tvirčiausiam), Geriausio likimo kukliausiam, Pastoviausiam, Tikinčiam Dievą, Patikimiausiam (ištikimiausiam), Mylimiausiam pavaldinių, Budriausiam (atidžiausiam) karaliui (*Regi Religiosissimo, Regi fortissimo, Regi summae fortunae modestissimo, Regi constantissimo, Regi Deo confiso, Regi fidelissimo, Regi subditorum amantissimo, Regi vigilantissimo*)³¹. Dedikacijas papildė emblemos, kurių pagrindinis simbolis buvo erelis – plačiai paplitęs karalių simbolis. Pvz., dedikaciją „Stipriausiam karaliui“ atitiko emblema, vaizduojanti erelį tarp žaibų, ir ją paaiškinanti lema: „Skrenda nenugąsdinamas“ (*Volat imperterrita*); „Pastoviausiam karaliui“ – emblema, vaizduojanti erelį tarp vėjų, pučiančių iš visų pusių, ir lema: „Niekaip nesu pajudinamas“ (*Nihil moveor*); „Patikimiausiam karaliui“ – erelis, skrendantis link saulės, ir lema: „Tiesiu žvilgsniu ir tiesiu skrydžiu“ (*Recto oculo, recteque volatu*); „Mylimiausiam pavaldinių karaliui“ – erelis, nešantis erelį, ir lema: „Palengvink meilės našta“ (*Leva pondus amoris*); „Budriausiam karaliui“ – erelis, skrendantis į viršų ir kviečiantis erelius, ir lema: „Kylu, kad suvienyčiau“ (*Efferro ut congregem*).

Kitos emblemos, kurių keturiolika puošė rotušės langus ir dar keturios – rotušės bokštą, nebuvo jungiamos bendros simbolikos. Daugiausia jose, kaip ir dera progai, vaizduotos karaliaus insignijos (sostas, karūna, skeptras). Dažna ir karalių ikonografijai būdinga soliarinė simbolika. Konkreti emblemos buvimo vieta nenurodyta, išskyrus dvi (virš įėjimo į rotušę ir pirklių salės lange). Toliau aptarsime emblemų simboliką grupuodami jas pagal tematiką.

Valdovo inauguracijos ceremoniale valdiniai turėjo išreikšti savo ištikimybę ir parodyti, kad pripažįsta išrinktojo valdžią³². Senas miesto ištikimybės naujam valdovui simbolis – rakto įteikimas valdytojui prie miesto vartų. Šis aktas buvo viena valdovo įžengimo į miestą ceremonialo dalių, todėl virš įėjimo į Vilniaus rotušę karūnaciniame dekore buvo nutapyta emblema, vaizduojanti rankas su raktais, ir lema: „Ištikimai grįžtame“ (*Redimus fideliter*). Išrinktojo valdžios pripažinimo motyvas atskleidžiamas taip pat emblemos, vaizduojančiose kylančią saulę, su lema: „Nieko nėra trokštamesnio už tave“ (*Te desiderabilius nihil*); ranką, ištiestą į dangų, su lema: „Visi dėkingi priimame malonę“ (*Grati suscipimus omnes*); į jūrą susiliejančias upes su lema: „Visi iki vieno“ (*Omnes ad unum*).

Tradicškai elekcinuose ir karūnaciniuose tekstuose buvo kalbama apie Apvaizdos skirtą valdovą, Dievo pateptąjį. Rotušės langus puošiančios emblemos išreiškė tradicinę karūnos ir sosto, suteikiamų už išskirtines dorybes, idėją³³. Viena jų vaizduoja erelį, nešantį iš dangaus karūną su įrašu „Vertam duoda dangų“ (*Caelum merenti offert*), kita – karaliaus sostą su įrašu: „Tik tu vienas sėdi šiame soste“ (*Te Solum habet Sessorem*), trečia – karūną, apsuptą saulės spindulių, su įrašu: „Vieninteliam Stanislovui Augustui“ (*Soli Stanislao Augusto*), ketvirta – skeptrą ir į jį rodančią ranką su įrašu: „Viskas jo valdžiai paklūsta“ (*Cuncta ab huius Imperio*), penktoji – laurų vainiką, krentantį iš debesų, su lema: „Vertam duodamas“ (*Digno datur*).

Valdovo dorybių vaizdavimą „kolosų“ dekore papildė jo išipareigojimų valdiniais motyvai. Čia randame emblema, vaizduojančią šaltinį ir lemą: „Gerumo šaltinis“ (*Fons Bonitatis*).

³⁰ Liškevičienė 2005: 149.

³¹ Dėkoju Astai Vaškelienei už pagalbą verčiant įrašus iš lotynų kalbos.

³² Apie šį ceremonialą žr.: Zujienė 2008: 73–92.

³³ Apšvietos epochoje ši samprata ima keistis. Pvz., 1764 m. Stanislovas Konarskis rašė, kad niekas negali užsitarnauti karūnos ir valdžios, kurie yra skiriami Dievo, o tuos, kuriems patikėta karalystė ir valdžia, tėvynė apdovanoja šlove ne dėl jų nuopelnų, o dėl troškimo kuo geriau tarnauti tėvynei ir piliečiams. Karūna, kurią Dievo ranka valdovui uždeda, įpareigoja nenuilstamai stengtis būti jos vertam (Pokora 1993: 59).

Kita emblema vaizdavo karinio įrankius vienoje pusėje ir matematikos – kitoje, virš jų – ranką su skeptru ir šį vaizdą paaškinančią lema: „Karo metu garsus narsumu, taikos laiku – išmintimi“ (*Clarus virtute belli et Sapientia pacis*). Trečia vaizdavo ranką, laikantią svarstyklių pusiausvyrą, ir lema: „Visiems lygiai“ (*Omnibus aequae*). Teisių ir teisingumo gynimas buvo tradiciškai priskiriamas valdovams³⁴. Valdinių apsaugos nuo išorės ir vidaus priešų užtikrinimas buvo vienas svarbiausių valdančiųjų uždavinių, pabrėžiamas karūnavimo ceremonialo formulėse. Su juo siejosi karaliaus-gynėjo simbolika³⁵, plačiai demonstruojama Stanislovo Augusto ikonografijoje³⁶. Vilniaus karūnaciniam dekore šis motyvas panaudotas centriniuose vartuose, kur virš valdovo ir Lietuvos bei Lenkijos herbų buvo įrašas: „Ginsiu ir vieną, ir kitą“ (*Defendam utrumque*), ir rotušės emblemos, vaizduojančiose šarvuotą riterį su skydu ir lema: „Apsauga [ir] tikri jos laiduotojai (užtikrintojai)“ (*Tutela pignora certa*) bei taikos genijų, laikanti skydą su ratu išdėstytais raidėmis *Stanislaus Augustus R. P.*, ir lema: „Apsauga ir puošmena“ (*Praesidium et decus*).

Taikos ir saugumo tema buvo dažna valdovui skirtuose panegiriniuose tekstuose. Elekcinio ir karūnacinio laikotarpio kūriniuose buvo ypač pabrėžiamas taikus Stanislovo Augusto Poniatovskio elekcijos pobūdis³⁷. Jau viename pirmųjų kūrinių – Vilniuje išleistame Pióro eilėraštyje, parašytame Poniatovskio išrinkimo proga, akcentuotas Stanislovo Augusto elekcijos kaip vieningos rinkėjų valios aktas, kurioje matyti „Pasaulio Sukūrėjo“ valia³⁸. Karūnacijos proga lotynišką odę sukūręs Vilniaus pijoras Jurgis Ciapińskis taip pat atkreipė dėmesį į rinkėjų vieningumą ir išreiškė viltį, kad Stanislovo Augusto valdymas sugrąžins šviesius Piasčių ir Jogailaičių laikus³⁹. Santarvės motyvas pabrėžiamas ir laikraščių žinutėse, aprašančiose Vilniaus iškilmes⁴⁰. Rotušės dekore taiką ir ramybę simbolizuoja emblemos, vaizduojančios balandę, nešančią virš Vilniaus alyvų šakelę, su lema: „Laimingai grįžta tai, ko buvo trokšta“ (*Redit desiderata Secunde*), ir pirklių salės lange iškabinta emblema, vaizduojanti laivą uoste, su lema: „Jau esame ramūs (saugūs)“ (*Jam sumus securi*).

Rotušės emblemos simboliškai išreikštos dorybės (narsa, išmintis, teisingumas) rodė tradicinį valdovo paveikslą. Priimta manyti, kad Apšvietos epochoje išmintis šioje triadoje užėmė pirmą vietą. Jau elekcinio-karūnacinio laikotarpiu buvo sukurta daugybė proginių kūrinių, šlovinančių Stanislovą Augustą kaip išmintingą valdovą. Iki mūsų dienų išliko šio valdovo įvaizdžio elementai, daugiausia randami poezijoje, kur Poniatovskis vaizduotas kaip meno ir mokslo gerbėjas bei globėjas, mecenatas ir kūrinių inspiratorius, apsišvietęs karalius,

³⁴ XVIII a. lenkų publicistų nuomone, karalius buvo valstybę stabilizuojantis veiksnys. Dauguma autorių patį karaliaus egzistavimą traktavo kaip atsvarą anarchijai, kaip tam tikrą pusiausvyros ir tvarkos valstybėje garantą. Ši nuomonė atspindėjo seną valdovo, kaip silpnesniųjų gynėjo ir persekiojamųjų globėjo, vaizdinį (Grzeskowiak-Krwawicz 2003: 472).

³⁵ Richardas S. Wortmanas pastebi, kad nuo Liudviko XIV laikų karaliaus kaip užkariautojo įvaizdį keičia „monarcho-gynėjo“ vaizdinys (Wortman 2002: 34–35).

³⁶ Pokora 1993: 61–65.

³⁷ Grzeskowiak-Krwawicz 1999: 166.

³⁸ Ślusarska 1999: 204.

³⁹ Ten pat: 204–205.

⁴⁰ *Gazety Wileńskie* rašė, kad Vilniuje jėzuitai surengė „iškilmingą padėką Viešpačiui Dievui už suteiktą monarcho sosto Stanislovui Augustui, susivienijus širdims ir protams, ant nepajudinamos ramybės pamatų“ (*Gazety Wileńskie*. 1764. Nr. 99. Addytament do Gazet). *Kuryer Warszawski* rašė, kad iš visų Vilniaus bažnyčių sakyklų reikia padėką Viešpačiui Dievui „už taip trokšto šio krašto karaliaus globą, tokioje mieloje taikoje (ramybėje) tikrai iš Dangaus siųstą ir amžinos lemties skirtą, vieningai Respublikos pasiuntinių išrinktą ir laimingai į sostą įžengusį“ (*Kuryer Warszawski*. 1764. 12. 12. Nr. 99. Addytament).

besistengiantis pakelti savo tautą į aukštesnę civilizacijos lygį⁴¹. Ikonografijoje taip pat nuo pat pradžių stengtasi parodyti, kad Stanislovo Augusto valdymo metu ima klestėti mokslas ir menas⁴². Pvz., tą pačią dieną, kaip ir Vilniuje, Varšuvos rotušės aikštėje pastatytose proginėse dekoracijose vartus puošė matematikos ir architektūros personifikacijos, o jų įrašai buvo dedikuoti išmintingajam karaliui ir „Augusto sostinei“, kuri turėtų iš medinės virsti mūrine⁴³. Gdanske karūnavimo proga pastatytas veikalas „Der Parnass oder Die Frolockende Musen“, kuriame Apolonas ir mūzos išreiškia pagarbą Stanislovui Augustui, girdamos jį kaip išsilavinusį žmogų, mokslo ir meno mecenatą⁴⁴.

Abiejų Tautų Respublikoje, kur valdovas buvo renkamas, proginių kūrinių kūrėjams ypač svarbios atrodė asmeninės monarcho dorybės. Minėtoje Ciapińskio odėje pabrėžiama, kad Poniatovskio išrinkimas yra pirmiausia asmeninė jo sėkmė⁴⁵. Iš individualių Stanislovo Augusto savybių ir galimybių įvertinimo daugiausia ir kyla lūkesčiai, kuriuos į naująjį monarchą sudeda Pióras. Autorius mato jame visų pirma „šviesulį“ (*luminarza*) ir „ramų valdytoją“, todėl tiki, kad jo valdymas atneš šaliai ramybę, ūkio suklestėjimą, neteisingumo pašabojimą⁴⁶. Tuo tarpu Vilniaus dekoro simbolika mažai siejosi su konkrečia karūnuotojo asmenybe. Nebuvo akcentuojamos individualios Stanislovo Augusto dorybės, plačiai eksponuojamos net ir anksčiausiuose kūriniuose, pvz., išsilavinimas, mokslo ir menų globa. Nebuvo plačiau naudota ir Poniatovskių giminės herbinė simbolika, labai dažna proginiuose tekstuose ir emblemose⁴⁷. Be asmenų santykių su naujuoju valdovu rodo ir tai, kad Vilniaus dekoruotojai nedemonstravo valdovo kilmės, nors LDK publikuotuose proginiuose tekstuose Stanislovo Augusto Poniatovskio, kaip Jogailaičių palikuonio, ir jo lietuviškos kilmės motyvas buvo labai populiarus⁴⁸. Po pusmečio vykusio Mykolo Kazimiero Oginskio ingresso į Vilniaus vaivadiją puošyboje buvo išreikštas kur kas asmeniškis santykis su nauju aukščiausiu vaivadijos pareigūnu, pvz., unitai apeliuoja į rusėnišką Oginskių kilmę, tikėdamiesi ateityje ypatingos vaivados globos⁴⁹. Stanislovo Augusto Poniatovskio karūnavimui skirtose dekoracijose nerandame ir miesto herbo, nors Vilniaus herbo figūros labai dažnai naudotos miesto rengtose iškilmėse išreiškiant tiesioginį miesto kreipimąsi į pareigūną ir ištikimybės jam paliudijimą⁵⁰.

⁴¹ Grzeškowiak-Krwawicz 1999: 178.

⁴² Pokora 1993: 54.

⁴³ Ten pat. Aneks I: 221, 223.

⁴⁴ Czerniakowska 1999: 265.

⁴⁵ Šiame kūrinyje ir dviejuose lenkiškuose jo vertimuose akcentuota laisvos elekcijos viršenybė prieš paveldimą sostą, nes pirmasis kelias suteikia galimybę atmesti netinkamus pretendentes, o paveldimo sosto atveju galima buvo pasikliauti tik atsitiktinumu ir akla lemtimi. Kandidatas, kuriam teko bajorų tautos pritarimas, anot poeto, turi reprezentuoti išskirtines savybes (Šlusarska 1999: 207).

⁴⁶ Ten pat: 204–205.

⁴⁷ Tuo pačiu metu kuriamose dekoracijose buvo dažnos embleminės Stanislovo Augusto Poniatovskio herbo *Ciołek* (Veršis) figūrų interpretacijos. Pvz., parodydamas valdovo rūpestį valstybe ir savo valdiniais, emblemoje vaizduojamas jautis, aukojamas ant tėvynės gerovės altoriaus; arba jautis, nusimetantis jungą, kaip kovos už auksines laisves simbolis. 1766 m. fejerverkas Podolės Kamenece valdovo vardinių progą vaizdavo jautį, nešančią ant kupros Fortūną (Pokora 1993: 36).

⁴⁸ Norkowska 2006: 92–99.

⁴⁹ *Gazety Wileńskie*. 1765. Nr. XX. Plačiau šių iškilmų dekoracijų motyvai aptarti: Balaišytė 2008: 132–133.

⁵⁰ *Gazety Wileńskie*. 1765. Nr. XX. Galime pateikti ir Gdanske pavyzdį, kai Stanislovo Augusto elekcijos proga teatro trupė pastatė mitologinį-alegorinį eiluoatą sceninį paveikslą „Der verwaiste Danzig“, kuriame pasirodo Gdanske personifikacija. Šį vaidinimą vainikavo aktas, kai „Išmintis“, sėdinti soste prie postamento su Gdanske herbu, paskelbia apie naująjį valdovą, „sukeldama Gdanske susižavėjimą ir džiugius lūkesčius“ (Czerniakowska 1999: 261).

Atrodo, kad miesto aplinkoje nebuvo labai svarbus prokarališkoje propagandoje formuojamas gerojo valdytojo įvaizdis, grindžiamas dviem senais postulatais – karaliaus-tautiečio ir laisvojo krašto valdovo⁵¹. Galime pastebėti, kad miesto užsakytose dekoracijose apskritai nebūdingos temos, svarbios bajoriškoje aplinkoje, pvz., laisvės ar su naujojo valdovo atėjimu kylančios tėvynės šlovės motyvai. Vienintelė emblema, kalbanti apie šalies suklestėjimą, – įrašas virš Vyčio „Aš dabar greitesnis“ (*Ego nunc velocius*).

Iš esmės Vilniaus dekoru kūrėjai vadovavosi klasikiniu valdovo dorybių kanonu. Panašus valdovo vaizdinys buvo kuriamas ir šimtmečiu anksčiau, Stanislovo Augusto Poniatovskio pirmtakų karūnavimo proga⁵². Tačiau aptariamojo dekoru kūrėjai neakcentavo dažnos ankstesniuose laikotarpiuose valdovo, kaip tikėjimo gynėjo, temos. Nebuvo išryškintas ir Apšvietos epochos tekstuose aktualizuoto išmintingojo valdovo, kuris visas jėgas skiria tėvynės labui, vaizdinys. Karūnavimo iškilnių Vilniuje simbolikoje svarbesni buvo miesto lūkesčiai, susiję su naujojo valdovo atėjimu, tarp kurių didžiausias – saugumo ir santarvės buvimas, o labiausiai pabrėžiamas valdovo-gynėjo, santarvės užtikrintojo vaidmuo.

Gauta 2009 10 05
Parengta 2009 10 15

Literatūra ir šaltiniai

1. „All the World's a stage...“: *Art and pageantry in the Renaissance and Baroque*. Part 1. Ed. by B. Wisch, and S. S. Munshower. Pennsylvania: Pennsylvania State University, 1990.
2. Balaišytė, L. Vilniaus pasaulietinės iškilmės ir jų apipavidalinimas XVIII a. viduryje. *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: LII leidykla, 2008. 121–147.
3. Bues, A. Politinė ceremonialo paskirtis elekcinėje monarchijoje: Lenkija–Lietuva XVI–XVIII a. *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai*. T. 2. 2005. 5–19.
4. Chrościcki, J. A. Architektura okazjonalna XVI–XVIII wieku w Polsce. *Treści dzieła sztuki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. 215–234.
5. Czerniakowska, M. Gdańskie echa elekcji i koronacji króla Stanisława Augusta. *Wiek Oświecenia*. T. 15. 1999. 257–267.
6. Grześkowiak-Krwawicz, A. U początków czarnej i białej legendy Stanisława Augusta. *Wiek Oświecenia*. T. 15. 1999. 165–183.
7. Grześkowiak-Krwawicz, A. Czy król potrzebny jest w Republice? Polscy pisarze polityczni wieku XVIII o miejscu i roli monarchi w Rzeczypospolitej. Zarys problematyki. *Dwór i kraj. Między centrum a peryferiami władzy*. Pod red. R. Skowrona. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2003. 467–485.
8. Kiaupa, Z. Švenčianti Stanislovo Augusto valdymo laikų Lietuva. *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: LII leidykla, 2008. 149–160.
9. Kuolys, D. Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. *Senoji Lietuvos literatūra*. T. 24. 2007. 163–260.
10. Liškevičienė, J. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
11. Mikulski, F. Opisanie iluminacyi w dniu 8 maja 1791 roku na anniwersarz imienin Najjaś. Pana nie tylko samej Warszawy ale i innych miast tak Korony, jako i Litwy... *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*. T. 4. Oprac. J. Woliński etc. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo PAN, 1961.
12. Morka, M. Uroczystości pogrzebowe w Wilnie po śmierci Augusta II. *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku*. Pod red. J. Kowalczyka. Warszawa: Instytut Kultury, 1995. 147–161.

⁵¹ Grześkowiak-Krwawicz 1999: 175.

⁵² Pz., Jono Sobieskio ir Marijos Kazimieros karūnavimo proga 1676 m. Krokuvoje emblemos šlovino Sobieskio, kaip vado, sugebėjimus ir nurodė valstybės reikalų priežiūros būtinybę. Augusto II garbei 1697 m. Krokuvoje sukurtame karūnaciniame dekore išskiriami 4 motyvai: karaliaus-Saulė, gailestingas valdovas ir gynėjas, menų globėjas, katalikų monarchas (Świątek 1976: 117, 120–121).

13. Norkowska, A. *Wizerunki władcy. Stanisław August Poniatowski w poezji okolicznościowej (1764–1775)*. Kraków-Warszawa: Collegium Columbinum, 2006.
14. [Pióro S.] *Plauz triumfalny w czasie lekcji nowego szczęśliwe obranego Najjaśniejszego Stanisława Augusta Króla Imci polskiego. Najpierw światu palemońskiemu w stołecznym miescie J. K. Mści Wilnie w pałacu Pioromoncie Roku 1764. Dnie 16 7bra ogłoszony* [Vilnius, po 1764 09 16].
15. Pokora, J. *Obraz Najjaśniejszego Pana Stanisława Augusta. Studium z ikonografii władzy*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1993.
16. Rożek, M. *Uroczystości w barokowym Krakowie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976.
17. Ślusarska, M. Muza litewska Stanisławowi Augustowi albo o „litewkości“ króla. *Wiek Oświecenia*. T. 15. 1999. 203–227.
18. Świątek, H. Księga uroczystości i emblematów królewskich. *Rocznik Krakowski*. T. XLVII. 1976. 103–123.
19. Wortman, R. S. *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy*. 1. Princeton, 1995. (Cituojama iš: Уортман, Р. С. *Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии*. Т. 1. Москва: ОГИ, 2002.)
20. *Образы власти на Западе, в византии и на Руси. Средние века. Новое время*. Под ред. М. Бойцова и О. Герхарда Эксле. Москва: Наука, 2008.

LINA BALAIŠYTĖ

The image of the ruler at the crowning ceremony of Stanisław August in Vilnius

Summary

The focus of the article is on the ceremony held on the occasion of crowning Stanisław August Poniatowski in Vilnius and the symbolism of its décor related with the system of images of power that functioned in that period. This décor is interesting in that it was created in the city and reflected the ruler's image that had been formed in an urban environment. The author of the article analyzes how and to what extent the image of the new ruler formed by the Poniatowski court, the monarch's portrait represented in occasional texts operated in the Vilnius community. The creators of the Vilnius décor basically followed the classical canon of a ruler's virtues. A similar ruler's image was created on the occasion of crowning the predecessors of Stanisław August Poniatowski. However, in the new image, the motifs of a ruler as a protector of faith, frequently found in earlier periods, or a wise ruler who dedicates all his strength to working for the sake of his homeland, actualized in the texts of the epoch of Enlightenment, were not emphasized. In the symbolism of the crowning ceremony in Vilnius, more important were the expectations of the city, related with the coming of a new ruler, above all – security and concord. The role of a ruler-protector, a guardian of concord was particularly emphasized. In the pieces of the set commissioned by the city, themes important for the noblemen's environment, e. g. motifs of freedom or the homeland's glory that increased with the coming of a new ruler, are not common. A rather impersonal relation of the city with its new ruler can be noticed. The symbolism of the décor was little related with the concrete personality of the crowned ruler: Stanisław August's individual virtues, widely represented even in the earliest works, e. g. his education and patronage of science and arts, were not emphasized; Stanisław August's armorial symbolism and a motif of his descent from the Jagiellonian dynasty was not widely used.

Key words: Stanisław August Poniatowski, ruler, image, festival, occasional decorations